

Arab Pedagogical Council

Follow-Up Committee on
Arab Education

Dirasat - Arab Center
for Law and Policy

Arabic Language in Israel: Vision and Challenges

Prof. Muhammad Amara

2013

שפתנו הערבית:

חזון ואתגרים

כהמשך לשיח הרעיוני בחברה הערבית-פלסטינית בישראל בכל הקשור לשפה, זהות וזכויות תרבותיות, ועל בסיס מסמכי חזון קולקטיביים קודמים שאנו רואים בהם טקסטים מכוונים, מצאנו לנכון לצעוד צעד אחד קדימה ולגבש, באמצעות כתיבתו של מסמך חזון זה, מערך מדיניות לשפה הערבית וניהולה.

נקודת המוצא המדעית-חברתית שלנו מבקשת להרחיב את המבט על השפה, היות שבסופו של דבר השפה היא גם זהותו של הקולקטיב שדובר אותה, על כל ממדיה ועל כל ההיסטוריה, הזיכרון, התרבות, השאיפות המגולמות בה והעולם הערכי הטמון בה. לפי גישה זו, שפה היא אותו מרחב שבו הקולקטיב מממש את עצמו ואת הווייתו מדי יום ביומו.

לנו, הערבים הפלסטינים בישראל, הערבית היא שפת אם הנושאת את תרבותנו, זהותנו והשתייכותנו, ומהווה את המרחב שבו הערבי, על שלל מרכיביו הלאומיים, התרבותיים והדתיים

שומר על ייחודו ועל חיוניותו בצל התנאים הקשים והמגבילים שיצרה הנכבה - זרות במולדת ובמרחב הלשוני ונחיתות מעמדנו ומעמדה של שפתנו.

היינו רוצים כי השפה הערבית תמלא תפקיד רחב, כאמור לעיל, אלא שאנו מודעים היטב לסביבה הלשונית-חברתית והפוליטית שבה אנו חיים, ולתחרות של השפה הערבית עם העברית, המשמשת את רוב תושבי המדינה ברוב האינטראקציות היומיומיות, וגם מצד השפה האנגלית כשפה הגלובלית של הכלכלה, הטכנולוגיה והאקדמיה. עם זאת, אנו תובעים לעצמנו ולדורות הבאים תנאים שיאפשרו לנו לטפח קשר אינטימי עם שפתנו, קשר שיאפשר לה לעמוד בכל משימותיה ולהיות המרחב שבו אנו חיים וממציאים את עצמנו כפרטים וכקולקטיב. זוהי עמדה עקרונית לגבי שפת־אם שאנו רוצים לצמוח בתוכה וממנה אל פלורליזם לשוני שיאפשר לנו להתחבר אל ההקשר שלנו, מתוך פתיחות למגוון תרבותי ולשונותי.

רבות הן הסיבות - ההיסטוריות, הלשוניות, המדיניות והפסיכולוגיות - שמנעו מהשפה הערבית בארץ לשמור על תפקידה כנושאת הזהות והתרבות של מיעוט מולדת ילידי שמצא את עצמו בקרב הישרדות רב־ממדי, וכמרחב מודרני חי המסוגל לצמוח ולהכיל את תנועת החיים והמדע. מדינת ישראל ניהלה מדיניות לשונית שהעדיפה בבירור את השפה העברית

ונתנה לה קדימות ואף בלעדיות בעיצוב הספֶרה הציבורית, אף על פי שהשפה הערבית היא שפה רשמית במדינת ישראל, לפי החוקים שהשתמרו מימי המנדט הבריטי. המדינה ומוסדותיה פעלו באופן שיטתי כדי להדיר את השפה הערבית ולכרסם במעמדה כחלק מהשתתת אושיות המדינה היהודית והשלטת השפה העברית על המרחב הגיאוגרפי, החברתי והפוליטי. על כן, עבודתנו בתחום השפה וניהולה נעשית כאמור בתוך הקשר של הגמוניה של השפה העברית כשפת הפוליטיקה והמוביליות החברתית, ובצל התחרות עם השפה האנגלית כשפת התקשורת הגלובלית.

כמיעוט לאומי ילידי, חווינו ולמדנו את חשיבותה של השפה בצמיחה וקידמה. אף על פי כן, היחס אל השפה נותר במשך זמן רב מוגבל לשאלות פדגוגיות כגון איך מלמדים ומה תקני ומה לא, או נטוע בגישה רומנטית של הלל ליופיה, לעושרה ולעברה המפואר. למעשה, יחסנו אל השפה לא העפיל לכדי הבנה של החסמים העומדים בפני צמיחתה ופריחתה, ושל הצורך בכך במציאות הנתונה. ייתכן כי מחוויה זו נעדרו מיזמים לניהול השפה וגיבוש מדיניות שתגן עליה, תעצים אותה ותפתח עימה קשר של דיאלוג - דבר שהביא לפיחות במעמדה ולכשלים בצמיחתה והתפתחותה.

אנו ערים לכך שהשפה הערבית מגלה סימני חולשה בכל

החברות הערביות, ולכך שמדינות ערב כשלו במשימה שעמדה לפתחן, להבטיח את התפתחותה באופן העונה לאתגרי העידן הנוכחי בתחום צבירת הידע, המדעים והבעת חוויות בכל התחומים. לכן, התנאים המדיניים המקומיים והאזוריים שסבבו את השפה הערבית העמיקו את הבעייתיות שבקשר בינינו ובין שפתנו גם כאן. נדמה כי השפה נשארה מאחור, לא רק לעומת שפות אחרות ומול שאלות המודרנה וההתפתחות המדעית, אלא גם נוכח המאפיינים הייחודיים של הערבית, ובמיוחד הדיגלוסיה של שפה כתובה ושפה מדוברת, ובשל השתהותם של המוסדות והאקדמיות ללשון, שלא נחפזו להצילה וליזום פרויקטים שיבטיחו את התחדשותה.

במציאות הנוכחית עומדת השפה הערבית מול אתגרים רבים, בצל גורמים היסטוריים ופוליטיים אובייקטיביים שהקשו על תפקודה, במיוחד בכל הקשור להדגשת הזהות והתרבות ושימורן, והכלת העידן הפוסט־מודרני בחיים, במדע ובשאר תחומי הידע. המדיניות הלשונית של מדינת ישראל הטילה מצור על השפה הערבית, כדי להותירה במרחב הפרטי ולמנוע התפתחות מרחב ציבורי שמאפשר תנועה חופשית ומלאה בשפה הערבית, כפי שהיתה אמורה להיות בהיותה זכות טבעית של חברה ילידית. סוגיית האקטיביות והמעמד הפוליטי של השפה הערבית הם שני צירים המייצרים חסמים תמידיים בפני הקשר שבין חברה לשפתה. הניסיון לגבש חזון כולל לשפה הערבית הוא לפיכך

עניין קיומי, וחשוב לכלול בו תוכניות, מיזמים והמלצות מדיניות שיסייעו לה להתחרות עם השפות האחרות במרחב שבו היא מתקיימת ויאפשרו לנו לנהל אותה ולשלוט בה כחלק ממאמץ כולל להתמודד עם מציאות חיינו ולפתוח אופקים לצמיחת קולקטיב לאומי שיש לו אחיזה היסטורית במרחב ובזמן.

ברור כי ניהול השפה והחייאתה, במסגרת המאמץ לקדם את החברה הערבית-הפלסטינית, דורש מאיתנו לאמץ מתודולוגיה ביקורתית שעוקפת את הפרדיגמות המסורתיות שאפיינו את יחסנו אל השפה ואל עצמנו. ברור לנו גם כי היחס אל הערבית כשפת אם כרוך במכלול החזון שלנו לעתיד ולהווייה הקולקטיבית בארץ. אנו מבקשים לגשת אל סוגיית השפה בלב פתוח, מתוך תפיסה של דיאלוג, ולהציע תוכניות עבודה ספציפיות תוך הותרת מרווח של יזמות ליחידים ולארגונים בכל רחבי הארץ. אנו יוצאים מנקודת הנחה שהצלחתנו מותנית במידה רבה בשבירת הקיפאון והמנהגים שכבלו את השפה הערבית במשך שנים. מכאן הקשר בין שחרור השפה ובין הרצון הבסיסי לשחרר את החברה הערבית ולהבטיח את צמיחתה והתפתחותה באופן טבעי במולדתה ההיסטורית.

המגמה

הואיל ואנו, כמיעוט מולדת ילידי, נאחזים בשפתנו, בייחוד שלנו ובזכויותינו התרבותיות; והואיל ואנו ניגשים באופן מודע

להתמודד עם תחום זה, שסבל הזנחה רבה; אנו כחברה, כיחידים וכארגונים נושאים באחריות לתכנון ולהעמדת המשאבים הדרושים לניהול השפה הערבית כשפה חיה ובוועטת, שיש לה קיום ואחיזה במציאות חרף אתגרי העברות, הגלובליזציה והדיגלוסיה.

החזון המפורט שגובש כולל דה־קונסטרוקציה של סוגיית השפה הערבית, אך למעשה הוא מהווה חזון הכולל יישומים פרקטיים החותרים לשינוי המציאות הלשונית באמצעות הידוק הקשר בין החברה לבין השפה והתרבות, ומתווה את התפתחותן כמרחב פתוח למוביליות וצמיחה. מדובר ביישומים שונים ומגוונים שמהווים יחד שורה של פעולות, פרקטיקות ויוזמות של ארגונים ושל יחידים המתעניינים בשפה ובמעמדה בחיי היום־יום. מצאנו לנכון להסכים על שלושה צירים מרכזיים שסביבם בנויות תוכניות ההתערבות והיישומים השונים, כאמור להלן:

הציר הראשון - העצמת השפה הערבית הכתובה וחיזוק העמדות החיוביות של האזרחים הערבים הפלסטינים כלפיה, כשפה מודרנית שיש לה יכולת להתפתח ולצמוח ולהכיל את ההתפתחויות המדעיות, הטכנולוגיות וכו'. אנו מניחים כי האמון שלנו בשפה וההגנות כלפיה נחוצים לפיתוח פרקטיקות ודרכי פעולה שבמרכזן היא עומדת. זאת מתוך מודעות לכך שהמציאות

הלשונית הנוכחית התגבשה בצל יחס כללי גלוי או סמוי לשפה הערבית כשפה שאינה שימושית ואף כנטל. יש לחזק את מעמד השפה הערבית ולשנות את תדמיתה בעיני החברה שלנו כחלק ממאמץ רחב יותר לשינוי ייצוגיה הנוכחיים במרחב הציבורי. יש לשכנע את הציבור להפסיק לראות בערבית שפה חסרת תועלת שיש לדחוק, או לחלופין להפסיק לראות בה חלק מעבר מפואר ומקור לגאווה הצהרתית בלבד. השפה היא חלק מן ההווה ומן העתיד גם יחד, אלמנט אקטיבי ודינמי השזור בזהות ובהוויה.

ברמת המבנה הפנימי של השפה הערבית, אנו מניחים כי היחס בין השפה המדוברת לשפה הכתובה הוא יחס משלים: יש ביניהן חפיפה חלקית, והאחת מעשירה את השנייה ומנהלת עימה שיח היוצר מרחב לשוני שיש בו מקום לשתייהן. בכל מקרה, אין ביניהן קונפליקט ואנו מציעים שלא למתוח ביניהן גבולות מלאכותיים והבחנות שנועדו לחזק את האחת על חשבון האחרת. זאת ועוד: אנו מעוניינים לשמר את הייחוד שמבטאת השפה המדוברת במסגרת הוויה שהשפה הכתובה היא עמוד השדרה שלה. על כן שמורה לדובריה ודוברותיה של הערבית הזכות להשתמש בשפה המדוברת או הכתובה לפי ראות עיניהם, ויש להמיר את ההתמקדות בשאלת הדיגלוסיה בעיסוק במידת השליטה והשימוש לפי הצרכים השונים ובפלורליזם לשוני במסגרת השפה הערבית עצמה.

הציר השני - יש לשכנע את הרוב היהודי, דרך השלטון המרכזי והמקומי כאחד, בצורך להנהיג שוויון בין מעמד השפה הערבית למעמד השפה העברית במרחב הציבורי. יעד זה מצריך עבודה רבה מול מוסדות רשמיים ואקדמיים לשיפור מעמדה של השפה הערבית ולהנכחתה כשפה רשמית שאינה נופלת מהשפה העברית בכל הרמות. אנו מברכים על המאמצים שנעשו בחברה הערבית וארגוניה בעניין זה עד כה, ומדגישים כי יש להמשיך להפעיל לחץ על המדינה באמצעות קידום מדיניות שתביא לשוויון לשפה הערבית, כחלק מהמערכה של הציבור הערבי למען שוויון מהותי מלא. שוויון לשוני נכלל בדרך כלל בזכויות האזרחיות והתרבותיות שקיבלו קבוצות לאומיות במסגרת מאבקן לשמר את זהותן ולהימנע מהיטמעות בתרבות הרוב השליט ומול לחציו. על כן חשוב שהשוויון הלשוני, כזכות קולקטיבית בולטת, לא ייפקד מסדר היום של הציבור הערבי ומוסדותיו ומול המדינה ומוסדותיה. אנו אף ממליצים לתת עדיפות לזכויות התרבותיות, ובכללן לסוגיית השפה הערבית, במאבק למען קיום חופשי ומכובד כמיעוט לאומי שיש לו אחיזה היסטורית במרחב זה.

הציר השלישי - בנייה מחדש של מדיניות הוראת השפה והספרות הערבית, באופן שיהלום את היותה, לפי חזון זה, שפה של זהות, שייכות ותקשורת וכלי ליצירה תרבותית ומדעית. למוסדות החינוך בכל השלבים נודע תפקיד חשוב בפיתוח השפה

ובטיפוח מעמדה, בהיותם מוסדות של חברות בכלל וחברות לשוני בפרט. גם למוסדות אקדמיים ואקדמיים למחצה יש תפקיד חשוב בפיתוח מדיניות הוראה חדשה שתתרום למאמץ הכללי להנהיג את השפה הערבית ולהביאה למצב שבו תוכל להיות מרחב פתוח ושפה דינמית, אקטיבית ואינטראקטיבית. אנו ערים לכך שבחינה מחודשת של שיטות הוראת השפה והספרות הערבית תחולל שינויים נרחבים ויסודיים בתכנים של ספרי הלימוד, תחדד את הנחות העבודה, ותוליד שיטות חדשות של הוראה ושל הכשרת מורים.

מיזם לשוני זה של יצירת מערך מדיניות לשפה הערבית חולש על כל תחומי החיים ומצריך תיאום ושיתוף פעולה בין מאמציהם של ארגונים וגורמים רבים, במסגרת המחויבות לקווי היסוד שבמסמך זה. תיאום ושיתוף פעולה הם תנאים מקדימים להאצת תהליך של התערבות לשינוי המציאות הלשונית ברוח הדברים שהובאו לעיל. אנו קוראים אפוא לכל הגורמים, הן הרשמיים והן הקהילתיים, לתרום את חלקם למיזם חשוב זה, שנועד להעצים את החברה הערבית ואת השפה הערבית, כדי להעשיר את הזהות והתרבות הערבית ואת התרבות בכלל בארץ. כל רעיון, הצעה או ביקורת רצויים בשיח סביב חזון זה. אנו מקווים מקרב לב כי ימצא מי שייענה לקריאה זו ויוסיף משלו על פועלנו.